

BOSANSKI STIL JEDNA OD OSOBENOSTI

BOSANSKOG SREDNJOVJEKOVLJA *

Bosansko srednjovjekovlje je obilježeno specifičnim kulturno-historijskim tokovima sa trajno prisutnim tradicionalnim elementima protkanim stranim utjecajima. O specifičnostima u kulturnim tokovima, posebice u umjetnosti, u domenu umjetničke obrade metala kao jednoj od najznačajnijih djelatnosti u umjetnosti srednjovjekovne Bosne, bosanskim majstorima i njihovim djelima, do danas se pisalo usput, u okviru nekih drugih tema. Nikada se o tome nije govorilo u okviru pokušaja definisanja pojma bosanskog stila u umjetnosti srednjovjekovne Bosne. Istraživanja su uglavnom bila usmjerena na sagledavanje utjecaja Istoka i Zapada, kao i na prepoznavanju prisustva elemenata tih kultura na tlu Bosne i Hercegovine.

Ovaj rad ima za cilj da na osnovu pojedinačnih podataka prezentiranih u literaturi, kako iz nepublikovanih tako i publikovanih izvora koji do sada nisu dovoljno iskorišteni, bar što se tiče ove problematike, ukaže na potrebu novog pristupa, ali i moguće pravce u daljim istraživanjima specifičnosti bosanskog srednjovjekovlja, između ostalog i u umjetnosti.

Tradicionalno naslijeđe i strani utjecaji

Kada je riječ o bosanskom srednjovjekovlju, Sima Ćirković je prvi ukazao na tijesnu povezanost osne sa okolnim svijetom na svim poljima aktivnosti, pa i kulturi. Ćirković konstatuje da je zahvaljujući svom geografskom položaju Bosna došla u bliske veze sa tri područja sa osobenim crtama u kulturi: mediteranskim preko dalmatinskih gradova pod čijim utjecajem sa razvija gradski život, ugarskim preko Hrvatske, odakle u Bosnu dolaze plemićka prava, stil političkog djelovanja i koncept države i krune, te bizantijskim odakle dolaze ustanove i dostojanstva, kancelarijske forme i način administriranja. Ćirković također ističe da je upravo preko zapadnih i sjevernih susjeda Bosna upoznala viteške redove i viteški stil života.

Do danas otkriveni arheološki materijal potvrđuje prisustvo predmeta u ranom srednjem vijeku, u Bosni koji pripadaju *franačkom ili bizantijskom kulturnom krugu*, ali i predmeta koji su “u suptilnom spoju” jednih i drugih komponenti. Nalazi zlatarstva koji se mogu datirati krajem VIII ili početkom IX stoljeća pripadaju “franačkom krugu”, odnosno “insularnom stilu ranokarolinškog doba”. Uz zlatni nakit nastao u bizantijskim radionicama dalmatinskih gradova IX i X stoljeća, pojavljuje se i srebreni izrađen pod utjecajem *dalmatinsko-hrvatske kulturne grupe*. Osim ovih vidljivo je i prisustvo predmeta porijeklom iz sirijsko-palestinskih radionica, dospjelih u Bosnu preko Bizantije.¹⁵⁵

* Rad je kao referat u skraćenom obliku prezentiran na naučnom skupu “Umjetničko naslijeđe BiH” koji je u

organizaciji Foruma “Bosna” održan 13/14. XII 1999. godine u Sarajevu.

¹⁵⁵ N. Miletić, Srednjovjekovna umjetnost BiH, Zbornik referata međunarodnog simpozijuma “BiH u tokovima

istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi”, Posebna izdanja Zemaljskog muzeja BiH, Sarajevo 1989, str.112-114; Ibidem, Kulturna istorija BiH, Sarajevo 1984, 411-417.

Nalazi iz XI i prve polovine XII stoljeća, tzv. prelaznog perioda s preromaničkim detaljima (luksuzni primjerci zlatnog nakita), ukazuju na nastavljanje tradicije bizantijskog zlatarstva u nizu varijanti. Od druge polovine XII do početka XIV stoljeća nalazi upućuju na prisustvo predmeta nastalih pod zapadnoevroskim utjecajima romanike, ali, po nekim ocjenama, i na neprekidno prisustvo bizantijske umjetnosti “inkorporirane u razučeno stvaralaštvo romanike”, dospjelih u Bosnu preko *srpsko-raškog kulturnog kruga*.¹⁵⁶ Od polovine XIV stoljeća u Bosni je vidljivo prisustvo gotike, ali i snažan utjecaj mamelučkog stila združenog sa utjecajima sa Zapada, dok je u isto vrijeme na umjetnost u Srbiji već vidljiv utjecaj seldžučko-otomanske umjetnosti.

U umjetničkoj obradi metala u kasnom srednjovjekovlju Srbije pojavljuje se “poneki gotički elemenat pomiješan sa bizantijskim tradicionalnim”, dok u djelima koja nose obilježja bosanskog stila, bizantijskih elemenata gotovo i nema. Ako se ima u vidu ova tvrdnja, onda svakako ne stoji konstatacija da se u razdoblju od druge polovine XIV i u XV stoljeću, uz utjecaje gotike, u Bosni osjećaju i impulsi srpsko-bizantijskog kruga.¹⁵⁷

U XV stoljeću uz gotiku se pojavljuju utjecaji renesanse, ali i orijentalni koje sada sa sobom donose Osmanlije. Istančanom ukusu Bosanaca čini se da je posebno odgovarala umjetnost renesanse. “Renesansna Italija, u to vreme, pružala je obilje raskoši u luksuzu, pa je odgovarala zahtevima bosanske vlastele”.¹⁵⁸ Tako je dvor Stjepana Kosače živio potpuno u renesansnom duhu.

Ovakvo definisanje općih karakteristika u kulturi i umjetnosti Bosne u srednjem vijeku rezultat je pristupa istraživača ovoj problematici s aspekta sagledavanja utjecaja Istoka i Zapada na kulturu i umjetnost srednjovjekovne Bosne, ali ne i pokušaja prepoznavanja njenih osobnosti, posebno u definisanju pojma bosanskog stila u umjetnosti srednjovjekovne Bosne.

Autori su doduše primjećivali da se uz opće umjetničke stilove, u bosanskom zlatarstvu, kao i ostalim domenama kulturnog života srednjovjekovne Bosne, “*očituje snažna domaća struja, koja se u pomanjkanju boljeg termina može nazvati narodnim stilom*”.¹⁵⁹ Međutim, po P. Anđeliću “narodni stil” je prepoznatljiv samo na pojedinim vrstama proizvoda, uglavnom na nakitu iz grobova, i mješavina je indirektnih utjecaja bizantijskog zlatarstva i dalmatinsko-hrvatske kulturne grupe kojoj je ovaj stil, po njemu, najbliži.

Ekonomski i socijalni milje specifičnog umjetničkog izražavanja

Razvoj umjetničkih zanata u Bosni usko je vezan za razvoj rudarstva i rudarske proizvodnje, a s tim u vezi i razvojem gradova u drugoj polovini XIV i u XV stoljeću.

Bosna u XV stoljeću je svjetski poznat proizvođač i izvoznik srebra. Pored srebra u bosanskim rudnicima se vadilo i zlato, što je osiguravalo osnovu za razvoj ne samo trgovine u gradovima nego i zanatstva, odnosno umjetničke obrade metala, kao i uvoz dragocjenog kamenja. Pisani

¹⁵⁶ P. Anđelić, *Kulturna istorija BiH*, Sarajevo 1984, 443-446.

¹⁵⁷ N. Miletić, *Srednjovekovna umetnost u BiH*, str. 115.

¹⁵⁸ B. Radojković, *Materijalna kultura bosanske vlastele*, Zbornik za istoriju BiH, I, Beograd 1995, str. 70, 72.

¹⁵⁹ P. Anđelić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Drugo izdanje, Sarajevo 1984, str. 536.

podaci koji se odnose na kupovinu dragog kamenja i njegovu veliku potrošnju u Bosni “nesumnjiv je dokaz o visoko razvijenom zlatarstvu u srednjovjekovnoj Bosni”.¹⁶⁰

Ekonomске promjene nužno su dovele do socijalnih promjena u ukupnom bosanskom društvu. Sa razvojem gradova, zahvaljujući uspješnom bavljenju trgovačkim i kreditnim poslovima, a potom i nekim od gradskih službi, s jedne strane nastaje gradski sloj, dok s druge strane obavljanjem određenih dvorskih službi na dvorovima bosanskih kraljeva i nasljedne vlastele nastaje novo plemstvo, koje ima mogućnosti da udovolji svojim zahtjevima i potrebama za udobnijim i sadržajnijim životom, po ugledu na evropski.¹⁶¹ To je bio novi sloj bosanskog društva “zainteresovan za plemićke ideale i oblik življenja”, onaj sloj koji je bosansko tlo vezivao sa rittersko-dvorjanskom kulturom Evrope. “Bosanska feudalna gospoda je imala jasne predstave o tome da i sama pripada krugu evropskog plemstva i da deli njihov ukus.”¹⁶² Stoga su dvorovi vladara i vlastele bili sredina koja je nametala kulturne obrasce.

Ekonomске i socijalne promjene imale su direktnog utjecaja na kulturne tokove u Bosni XIV i XV stoljeća. Poniranjem u kulturno-historijske tokove jedne sredine prodire se u osobenosti mentaliteta te sredine. Stoga ne čudi pokušaj S. Ćirkovića da “uoči ima li među plemstvom Bosne pojava karakterističnih za atmosferu jeseni srednjeg veka u Evropi”.¹⁶³

Ad modum bosnensis

Pored toga što je važno utvrditi u kojoj mjeri i koji utjecaji su imali udjela u kulturnom životu srednjovjekovne Bosne, još značajnije je odgovoriti na pitanja, šta je u svemu tome tradicionalno bosansko, odnosno šta je djelo domaćih majstora, a na osnovu toga prepoznati osnovne karakteristike u razvoju bosanskog stila. Zajedničke stilske karakteristike vidljive na predmetima rađenim u kamenu, metalu, rukopisima, pa i odjeći, ukazuju na postojanje bosanskog stila kao jedne od specifičnosti srednjovjekovne Bosne.

Još su istraživači poput L. Thalloczya i K. Jirečeka ukazali na postojanje određenih specifičnosti u materijalnoj kulturi srednjovjekovne Bosne. Znatno kasnije V. Han, a potom i B. Radojković proučavajući primijenjenu umjetnost na tlu Balkana, na osnovu dubrovačke građe, konstatuju da su Dubrovčani uočavali posebne karakteristike izrađevina iz Bosne, pa određujući im porijeklo nazivali ih “*bosanskim*”, a određujući im stil naglašavali da su izrađeni “*na bosanski način*” . Da je u pitanju stil kada je riječ o predmetima izrađenim “ad modum bosnensis” svjedoče o

¹⁶⁰ P. Anđelić, Kulturna istorija BiH, 532,535. Zna se da je bosanski kralj Tvrtko I kupio od jednog mletačkog

trgovca dijamant za 400 dukata. Žena hercega Vlatka posjedovala je skupocjeni dragi kamen koji je bio toliko

na glasu da se za njega znalo i u Carigradu, pa je sultan Bajazit II 1481. godine pokušao da ga kupiti preko

Dubrovčana.

¹⁶¹ P. Živković, Ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću, Tuzla 1986, 195-200; isti, Socijalne promjene na dvoru bosanskih kraljeva tijekom 14. i 15. stoljeća (Primjeri nastanka novog plemstva u Bosni), Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu, vol. 21, Zagreb 1988., str. 23-34 (nešto izmijenjen tekst poglavlja iz prethodno navedene knjige).

¹⁶² S. Ćirković, Odjeci rittersko-dvorjanske kulture u Bosni krajem srednjeg veka, Radovi Muzeja grada Zenice, III,

Zenica 1973., str. 37.

¹⁶³ Ibidem, str. 38.

tome brojni primjeri.¹⁶⁴ Ta specifičnost u oblikovanju i ornamentisanju predmeta izrađenih od srebra, zlata i drugih dragocjenosti vidljiva je na posuđu, nakitu, oružju, pa i odjeći. Njihov izgled svjedoči o specifičnom *bosanskom stilu* nastalom na tlu Bosne u XIV i XV stoljeću, stilu koji se “koristi izvedbenim elementima iz Mađarske, Francuske, Italije, Bizanta i islamske sjeverne Afrike, sjedinjujući ih na sebi svojstven način”.¹⁶⁵

D. Kovačević-Kojić konstatuje da se predmeti od srebra u dubrovačkoj građi označavaju kao “bosanski” samo ukoliko su izlazili van Bosne, da bi se razlikovali od istih predmeta izrađenih na neki drugi način. Biće da se tom oznakom određivalo porijeklo predmeta, što opet nije isključivalo i pripadnost bosanskom stilu izrade, uz onu koja direktno ukazuje da se radi o predmetu urađenom “na bosanski način”. Još je zanimljivija konstatacija D. Kovačević-Kojić da to nije uvijek dosljedno provođeno, pa se među predmetima koji nemaju tu odrednicu također mogu potražiti predmeti izrađeni na bosanski način. Može se, dakle, pretpostaviti da se radi o daleko većem broju predmeta bosanske izrade, mada se to u dubrovačkom notarijatu nije posebno naglašavalo.¹⁶⁶ Međutim, i pored toga kod D. Kovačević – Kojić, koja se upravo bavila gradskom privredom u srednjovjekovnim bosanskim gradovima, nije postojao interes za dalje elaboriranje ove pojave u dokumentima Dubrovačkog arhiva, kao nečeg specifičnog u gradskoj kulturi srednjovjekovne Bosne. Osvrnula se na ovu vrstu podataka samo utoliko što ih nije mogla zanemariti, u okviru tema kojima se bavila, pa tako konstatuje da “pojasevi izrađeni “na bosanski način” u testamentu Pribisava Vukotića iz 1475. godine, pehari (tacie) ad modum bosnensium u izvoru od 1467. godine, svakako pokazuju na izvjesne specifičnosti koje su vremenom postale svojstvene samo bosanskom zlatarstvu”.¹⁶⁷ Pavo Živković također konstatuje da su u kulturi Bosne pred kraj srednjeg vijeka prepoznatljivi čitavi slojevi s obilježjima susjednih kultura. Ipak ni on ne može zaobići činjenicu da se u dokumentima susreću pojasevi i prstenovi rađeni na bosanski način, odjeća, pa čak i marame.¹⁶⁸

Izvori spoznaje o posebnosti bosanskog stila

Narativni izvori su prvorazredni kada je riječ o izvorima vezanim za nastanak i razvoj gradova, gradskoj ali i plemićkoj kulturi u Evropi. Nažalost Bosna takvu vrstu izvora nema. Međutim, pored arheoloških nalaza, podaci koje daju pisani izvori Dubrovačkog, Zadarskog,

¹⁶⁴ V. Han, La culture materiele des Balkans au Moyen Age a' travers la dokumentation des Archives de Dubrovnik, Balcanica III, Beograd 1972. , 157-193; B. Radojković, Zapadni uticaji na primjenjenu umetnost

Bosne u XIV i XV veku, Radovi sa simpozijuma “Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura”, Izdanje Muzeja grada Zenice, Zenica 1973., str. 208.

¹⁶⁵ M. Wezel, Tradicija umjetničke obrade metala u Kraljevini Bosni, Bosanski stil na stećcima i metalu, Sarajevo, 1999., str. 79.

¹⁶⁶ D. Kovačević-Kojić, Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo, 1978., str. 306 i 310.

¹⁶⁷ D. Kovačević, Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni, GDI u BiH X, Sarajevo, 1959., str. 293.

¹⁶⁸ P. Živković, Ekonomsko socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV stoljeću, Tuzla 1986., str. 197-198.

Venecijanskog i drugih arhiva, govore o ukupnim kulturnim tokovima, a između ostalog nedvojbeno ukazuju i na postojanje predmeta koji su rađeni “na bosanski način”.¹⁶⁹

Podatke o postojanju predmeta rađenih na bosanski način nalazimo najčešće u pisanim dokumentima koji se odnose na depozit, zaloge, poklone, testamente i miraz. To su izvori koji nas uvode u svakodnevni život bosanskih vladara i vlastele, ali i mentalitet gradskog sloja bosanskog srednjovjekovnog društva.

Depozit predstavlja zaštitu pokretne imovine, kako bosanskih vladara i vlastele, tako i ljudi koji su bili u njihovoj službi. Radi se, ustvari, o zaštiti dragocjenosti, koje su pohranjivane na sigurno mjesto, van Bosne, uglavnom u Dubrovnik. Razloge za to treba tražiti u nestabilnim političkim prilikama koje su obično pratile smjenu na prijestolju, potom međusobni sukobi bosanske vlastele, a kasnije i nesigurnost koju je sa sobom donosilo sve veće prisustvo Osmanlija. Iz dokumenata koje je dubrovačka vlada sačinjavala prilikom preuzimanja dragocjenosti, znamo da je u depozit, pored novca, ostavljano srebro pliko (očišćeno srebro nakon talenja, u vidu pogačica), srebreno, zlatno i pozlačeno posuđe, nakit, dijelovi odjeće i dr. Depozit nije podrazumjevaao davanje kamata ulagaču, bez obzira što je dubrovačka vlada mogla privremeno raspolagati sredstvima iz depozita (uglavnom novcem). Ulagáč je mogao u svakom momentu raspolagati depozitom, koji je izuziman, na način kako je i pohranjivan, sačinjavanjem odgovarajućeg dokumenta.¹⁷⁰

Bosanski kralj Tvrtko II Tvrtković, pred kraj svog života, 22. juna 1443. godine je zatražio od Dubrovčana da mu isplate depozit što ga je ranije tamo pohranio.¹⁷¹

U oktobru 1463. godine Malo vijeće u Dubrovniku je odlučilo da primi od bosanske kraljice Katarine u depozit jedan mač kralja Stjepana Tomaša, ukrašen srebrom, s tim da se on preda njegovom sinu Žigmundu, “ako se ikad oslobodi iz turskog ropstva, a u slučaju da do toga ne dođe, kraljica će sama odlučiti kome će taj mač pripasti.”¹⁷² Iz drugog, kasnijeg izvora, saznajemo da je kraljica Katarina tom prilikom deponovala i sve dragocjenosti (skupocjenu odjeću, nakit, posuđe, oružje) koje je na 70 konja iznijela iz Bosne.¹⁷³

¹⁶⁹ Najviše podataka iz Dubrovačkog, Zadarskog i Venecijanskog arhiva koji se odnose na predmete izrađene na

bosanski način u svojim radovima donose D. Kovačević-Kojić, M. Šunjić, C. Fisković i B. Radojković.

¹⁷⁰ E. Kurtović, Državni depozit (Depozit banice Anke, Sandalja Hranića i Katarine u Dubrovniku 1406 – 1413. godine), Prilozi Instituta za istoriju, 28, Sarajevo, 1999., str. 57-103.

¹⁷¹ P. Živković, Tvrtko II Tvrtković, Bosna u prvoj polovini XV stoljeća, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo,

1981., str. 207; Cons. Rog. VIII, fol. 222, 22. VI 1443.

¹⁷² Cons. Minus. XVI, fol. 102, 25. X 1463.; Đ. Tošić, Bosanska kraljica Katarina (1425-1478.), Zbornik za BiH 2,

Beograd 1997., str. 87, nap. 84, str. 90. Čini se da je u to vrijeme kraljica bila u posjedu i vladarske krune na

osnovu čega je mogla i zahtijevati od Dubrovčana da joj predaju “kraljevsko nasljeđe” (kuće i zemljište) koje su

oni od davnina posjedovali na njihovoj teritoriji. Izvjesno je da je mač testamentom ostavila Balši, sinu njenog

brata Vladislava.

¹⁷³ M. Jačov, Spisi Tajnog Vatikanskog arhiva XVI i XVII veka, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost

srpskog naroda, II odeljenje, knj. XII, Beograd, 1983., 20. U izvještaju papi iz maja 1600. bosanski biskup

Iz dokumenata koji se odnose na deponovanje dragocjenosti koje su učinili članovi porodice Kosača, moguće je najbolje sagledati šta se sve stavljalno u depozit.¹⁷⁴

Zaloge su stanovnici bosanskih gradova ostavljali kod dubrovačkih trgovaca *prilikom podizanja kredita*, ali i bosanska vlastela, pa, čak, i pripadnici kraljevske porodice kada bi se našli u izuzetnim okolnostima.

Domaći trgovci iz Bosne svojim kreditorima u Dubrovniku davali su u zalog srebreno i zlatno prstenje, srebrenu dugmad, srebrene pojaseve, te srebreno posuđe. Ti predmeti se u pisanim dokumentima kao zalag spominju često i “njihov broj prilično iznenađuje”.¹⁷⁵

Zna se da je bosanska kraljica Jelena Gruba založila u Dubrovniku jedan srebreni pojas ukrašen dragim kamenjem i 12 srebrenih zdjela radi dobivanja kredita u novcu. O zalogu se zna iz kraljičinog pisma od 5. marta 1399. godine, kojim moli da joj se vrate založene stvari jer je vratila svoja dugovanja, a šta se u zalogu nalazilo znamo iz priznanice koju je prilikom preuzimanja zaloga potpisao njen poslanik Petrin Jurišić.¹⁷⁶

“Bosanska kraljica Katarina, majka posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, bježeći iz Bosne, založila je u Splitu pozlaćeni srebreni pehar specijalne izrade”, koji joj je na njen zahtev dostavljen u Rim 1469. godine.¹⁷⁷

U zalog se stavlja i “ unam vienaz bosninesem cum folio argenti”, te “ unam centuram bosninesem munitam argento magnam”.¹⁷⁸

Predmeta izrađenih na bosanski način bilo je i među *poklonima* koje su bosanski poslanici darivali, odlazeći u razne diplomatske misije, u ime bosanskog kralja ili bosanskih velikaša.¹⁷⁹

Frančesko Stefani spominje kraljičin depozit. Misli se da ga je podigla, zajedno sa deponovanim mačem,

maja 1465. godine kada se ponovno našla u Dubrovniku na putu za Rim. Vidi: Đ. Tošić, Bosanska kraljica

Katarina, str. 85, 91.

¹⁷⁴ E. Lilek, Riznica porodice “Hranić” (nadimak Kosače), GZM godina I, knj. II, Sarajevo, 1889., 1-25.

¹⁷⁵ D. Kovačević, Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni, GDI u BiH X, Sarajevo, 1959., str. 293.

¹⁷⁶ Po Čremošniku biće da je Gruba za vjenčanje trebala opremu iz Dubrovnika. Nabavila ju je kod Nalješka

Juršića, i pošto nije imala pri ruci dovoljno gotovine, založila je navedene predmete. Radi se o ženi kralja

Ostoje kojom se vjenčao 12. decembra 1398. godine, pa je depozit učinjen svakako prije tog datuma: G.

Čremošnik, Bosanska kraljica Gruba, GDI B i H, IV, Sarajevo, 1952., str. 163.

¹⁷⁷ M. Šunjić, Nekoliko podataka o srednjovjekovnim bosanskim izrađevinama od srebra, Radovi Filozofskog

fakulteta I, Sarajevo, 1963., str. 346.

¹⁷⁸ B. Radojković, Nakit kod Srba od XII do kraja XVIII veka, Beograd 1969., 36. “U jednom splitskom depozitu

našao se (1438.) založen i veliki srebreni ukrašeni pojas sa znakom čuvenog bosanskog kneza Restoja,

procijenjen čak na 230 dukata.” Vidi: M. Šunjić, Mjere, novac, zarade i cijene na dalmatinsko-bosanskom

području (XIV i XV st.), Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost, V, Sarajevo, 1977., str. 47;

Isti, Venecija i Bosna, HKD Napredak, Sarajevo, 1996., str. 327. Maroje Veseoković, dubrovački trgovac iz Fojnice, u popisu zaloga svojih dužnika nabroja 2 pojasa, 20 čaša, 60 srebrenih i 3 zlatna prstena i više dugmadi, a u svom dućanu u Fojnici Duberko Stuparić ima 23 ženska pojasa. Mada se to izričito ne navodi, D. Kovačević kaže da se vjerovatno radi o domaćim proizvodima; D. Kovačević, Gradska naselja, str. 308.

Jedna velika srebrna tacna koju je kralj Tvrtko poklonio Mihi Madiju iz Splita spominje se 1429. godine kao založena u Splitu, a u kraljevo ime 1451. godine bosansko poslanstvo predaje na poklon mletačkom duždu četiri srebrene kupe.¹⁸⁰ Radosav Pavlović uručuje na poklon Dubrovčanima “taze d’ argento”. “Svi ovi komadi nisu morali biti strani import.”¹⁸¹

Predmete bosanske izrade nalazimo i među predmetima koje su bosanske žene nosile u *miraz* udajom van Bosne. Kada je riječ o mirazu Bosanki, za nas je posebno zanimljiv testament koji je u Padovi 1475. godine sastavio Pribislav Vukotić, komornik hercega Stjepana. Naime u ovom testamentu se “nalazi čuvena izjava da u Bosni nije običaj da se žene uzimaju uz miraz, već da se “uzimaju zbog ljubavi, dobrote i zbog časti i ugleda njihovog roda”.¹⁸²

Međutim udaja Bosanki van Bosne podrazumijevala je odgovarajući miraz, koji je ovisio o statusu porodice iz koje se djevojka udaje, kao i za koga se udaje. Kćerka Stjepana II Kotromanića Elizabeta, udajom za ugarskog kralja Ludovika I 1353. godine, donijela mu je u miraz dio Huma od Cetine do Neretve.¹⁸³ U mirazu Marija Kotromanić, koja se u isto vrijeme udala za njemačkog grofa Ulriha X Helfensteina, nalazilo se, pored ostalog, 38 komada posteljine (uglavnom od svile sa 1 pokrivačem za krevete od hermelina), zatim 49 komada odjevnih predmeta od kojih i šest ogrtača od hermelina, četiri ogrtača od sandala, tri ćurka, 11 suknji, dva župana, pet košulja, četiri marame za glavu, šest berlinskih kapa, dva svilena gajtana za kosu, te 20 komada ukrasa za glavu, među kojima se nalazila i jedna vojvodska zlatna kruna i 11 zlatnih kruna kao nakit. Uz to u mirazu su se nalazila i 72 komada stolnog srebrenog i zlatnog posuđa, među kojima su bili: 11 srebrenih zdjela, dvije srebrene tacne, četiri bokala, 16 sudova za piće, tri srebrna tanjura, te četiri noža i četiri kašike.¹⁸⁴

Posebno su zanimljivi *testamenti* kao dokumenti koji sadrže podatke o predmetima u posjedu, kako bosanskih vladara i vlastele tako i Dubrovčana koji u svojim zaostavštinama posjeduju brojne predmete iz Bosne rađene bosanskim stilom.¹⁸⁵

Tako na osnovu već spomenutog testamenta Pribislava Vukotića, kojeg je ovaj sačinio u Padovi 1475. godine, gdje se našao nakon pada Bosne pod osmansku vlast, S. Ćirković veli da je on tamo dosta lagodno živio jer je “raspolagao imanjem i posjedovao dosta vrijednog nakita i gotovog novca”.¹⁸⁶ Pribislav Vukotić unosi u svoj testament neuobičajeno veliki dio

¹⁷⁹ A. Babić, Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni, Memoria Bosniaca, Sarajevo, 1995.

¹⁸⁰ M. Šunjić, Nekoliko podataka, str. 346-347.

¹⁸¹ D. Kovačević, Prilog proučavanja zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni, GDI BiH X, Sarajevo, 1959., str. 215.

¹⁸² S. Ćirković, Početni vitez Pribislav Vukotić, ZFF X/ 1, Beograd, 1968., str. 260.

¹⁸³ I. Ruvarac, Tri dodatka k raspravi “Banovanje Tvrtka bana” (1353 –1377.), GZM VI, oktobar-decembar 1894., str. 611.

¹⁸⁴ Lj. Thalloczy, Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije, GZM VI/ 1, Sarajevo, 1893., str. 24 –25.

¹⁸⁵ Predmeti izrađeni na bosanski način spominju se i u testamentima susjeda. Tako Nikola Kotoranin, kancelar despota Đurađa, u svom testamentu pisanom u Smederevu 1445. godine, navodi i jedan kup rađen

na bosanski način. Vidi; B. Radojković, Zapadni uticaji, str. 208. U testamentu Splitsanina Bapryste de Augubio

spominju se i “taze de Bosna tute inorade grande e piccole per numero desnove”; Vidi, M. Šunjić, Nekoliko podataka, str. 347.

¹⁸⁶ S. Ćirković, Početni vitez Pribislav Vukotić, str. 259.

dragocjenosti koje ostavlja svojoj ženi Doroteji. Ostavio joj je haljine, pojaseve i najljepše dijelove nakita, kao i oznake viteških redova kojima je pripadao, te jedan maslinjak vrijedan 1000 dukata. Ženama se testamentom obično ostavljao namještaj, odjeća i kućni pribor (posteljina, posuđe), naravno i ono što su eventualno donosile u miraz, što je u testamentu muža obično i spomenuto. Istim testamentom Pribislav Vukotić je djeci ostavio svakom po određenu sumu novca (imao je dva sina i tri kćeri), a svoj mač, pojas i mamuze onom sinu koji stekne naslov viteza.¹⁸⁷

Kroz nekoliko serija Dubrovačkog arhiva moguće je pratiti sudbinu predmeta koji su ostavljeni testamentom. Naime, nakon zapisane volje ostavioca, testament je registrovan u Dubrovniku u seriji Testamenta Notariae, nakon toga bi bila izvršena “distributio testamenti”, što je opet registrovano u seriji Distributiones Testamentorum. Registrovanjem pojedinačnih odluka vezano za ostavine, u Notarijatu, znamo za sudbinu pojedinih predmeta iz ostavine. U isto vrijeme kada je testament donesen na registrovanje, donošeni su i predmeti iz ostavine i pohranjivani u Dubrovniku. Testament je otvaran u prisustvu izvršioca testamenta, te pred nasljednicima i njihovim zastupnicima, nakon čega se vršila podjela imovine. Sve to je praćeno odgovarajućim pisanim ispravama.

Prepoznatljivost bosanskog stila

Predmeti koji se u pisanim dokumentima spominju kao predmeti rađeni na bosanski način, u nekim slučajevima su samo pobrojani, ali ima i onih koji su opisani detaljno, što omogućuje sagledavanje njihovih stilskih karakteristika. “Jedna srebrna posuda bosanske izrade detaljnije je opisana 23. januara 1494. godine: Unam taciarn magnam argenti unicuarum quindecem vel circa, cum uno flore in medio cum literis circa dicentibus Gaspar... laboratum opere bosine”.¹⁸⁸ Njihovo porjeklo, pa i stilski pripadnost mogu se odrediti i na osnovu žiga vlasnika koji se obično stavljao na nakit i srebrno posuđe. Tako se jedna srebrna tacna (plitica) sa žigom kralja Tvrtka spominje kao zalog u Splitu 1429.godine, a dvije srebrne tacne, od kojih jedna također sa kraljevskim žigom, u ostavini Dujma, sina protomajstora Ivana, klesara iz Splita.

Prilikom zatvaranja depozita i raspodjele predmeta iz zajedničkog depozita koji su imali u Dubrovniku Sandalj Hranić i njegova prva žena Katarina, te njegova punica banica Anka, majci i kćerki su pripali velika čaša i bokal sa vojvodinim “zlamenjem”.¹⁸⁹

U dokumentu koji govori o srebrenini koju je deponovao vojvoda Vladislav Kosača u Zadru 1474. godine, među pladnjevima je i jedan veliki na kojem je utisnut vojvodin žig, ali i jedan na kojem je ispisana neka legenda “*bosanskim pismom*”, što je opet znak njegovog bosanskog porijekla.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Ibidem, str. 261.

¹⁸⁸ M. Šunjić, Nekoliko podataka, str. 347; Mjere, novac, zarade i cijene na dalmatinsko-bosanskom području (XIV i XV st.), Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost V, Sarajevo, 1997., str. 46.

¹⁸⁹ E. Lilek, Riznica, str. 10.

¹⁹⁰ M. Šunjić, O vojvodi Vladislavu Kosači i njegovoj srebrenini deponovanoj u Zadru, Godišnjak Društva historičara BiH, god. XXXIX, Sarajevo, 1988., str. 68.

Poznata su imena brojnih dubrovačkih majstora koji dolaze u gradska naselja ili na dvorove bosanske vlastele.¹⁹¹ Zna se da je, između ostalih, na dvoru Kosača sredinom XV stoljeća boravio poznati flandrijski zlatar Vacher Rambot iz Bruggesa sa svojim sinom Rajmondom, za kojeg se pretpostavlja da je iskovao jedan zlatni pojas, i još neke dragocjenosti koje su se našle u njihovom depozitu. Pored stranaca, tu rade i domaći majstori, koje, pored već poznatih imena, treba potražiti i među imenima onih koje C. Fisković, M. Šunjić, D. Kovačević, P. Anđelić i drugi navode kao Bosance koji su učili zanat u Dubrovniku i drugim primorskim gradovima.¹⁹² Ponekog bosanskog majstora nalazimo i u dalmatinskim gradovima (Splitu, Zadru, Šibeniku, Dubrovniku), ali i u Veneciji i drugim italijanskim gradovima, gdje stalno žive i rade.

Naravno najbolji metod u definisanju bosanskog stila na predmetima primijenjene umjetnosti moguće je postići analizom predmeta, te uporednom metodom stilskih karakteristika sa predmetima za koje sa sigurnošću znamo da su svojstveni Bosni.

Bosanski pojasevi

U dokumentima se najprije pojavljuju pojasevi sa oznakom da su rađeni u bosanskom stilu, zatim nakit (prstenje, naušnice, vijenci za glavu), posuđe, oružje, a potom i odjeća. Među proizvodima domaćih zlatara pojasevi zauzimaju prvo mjesto. Po težini i obliku izrade razlikovali su se muški i ženski pojasevi, a potom i pojasevi izrađeni od srebra, zlatni i pozlaćeni. D. Kovačević-Kojić kaže da se prema broju arhivskih podataka može zaključiti da su upravo pojasevi karakteristični za bosansko zlatarstvo. Njihova težina i način obrade ih karakterišu kao bosanski proizvod.¹⁹³ Sa ostalim izrađevinama od srebra, pojasevi su predmet nasljeđivanja, nalaze se u depozitu van zemlje, ali se najčešće pojavljuju kao zalog u kreditnoj trgovini. U depozitu kojeg su zajednički otvorili Sandalj Hranić, njegova žena Katarina i njena majka, banica Anka Vukčić Hrvatinić, 1406. godine, nalazio se i pojas sa srebrenom verigom, težak oko 7,5 kilograma, zatim dva uznosita i dva niska pozlaćena pojasa. Dva su načinjena na velutu, jedan na crvenoj koži, a jedan na crvenoj svilenom tkanini. Već u januaru 1407. godine iz depozita su izuzeta ona dva na velutu i onaj rađen na crvenoj svilenom tkanini.¹⁹⁴

Pojas uznositi srebreni, pozlaćen, na crvenoj koži i pojas sa srebrenom verigom izuzeti su iz depozita u januaru 1413. godine, da bi ponovno bili uloženi, ovaj put u depozit samo banice Anke i njene kćerke Katarine koja se u međuvremenu razvela od Sandalja.

¹⁹¹ D. Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Djela Naučnog društva BiH XVIII, Sarajevo, 1970., 257- 263; Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni, Godišnjak DI BiH, X, Sarajevo, 1959., 279-295.

¹⁹² C. Fisković, Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni, Radovi Muzeja grada Zenice, III, Zenica, 1973., str.

147-199; M. Šunjić, Venecija i Bosna (Odnosi u XIV i XV st.), HKD Napredak, Sarajevo, 1996., str. 304-307.

¹⁹³ O nekim osobenostima bosanskih pojaseva vidi; B. Radojković, Materijalna kultura bosanske vlastele, Zbornik za istoriju BiH 1, Beograd, 1995., str. 73-76.

¹⁹⁴ Lj. Stanojević, Stare srpske povelje i pisma, knj. I/1, Beograd – Sremski Karlovci, 1929., str. 333-337.

Druga Sandaljeva žena Jelena deponuje u Dubrovniku 1441. godine srebreni pozlaćeni pojas na plavoj tkanici i jedan pojas na crvenom hazdeju (skupocjenoj tkanini) izvezen srebrom.¹⁹⁵

Ovaj pozlaćeni srebreni pojas na plavoj tkanici spominje se ponovno u njnom testamentu iz 1442. godine, a u testamentu hercega Stjepana iz 1466. godine spominje se pojas “činjen s biserom” i još dva pojasa koje ostavlja svojoj trojici sinova. Tu je i “pas lep i velik zlatan na pantareli crveni što je načinio Rambot”.¹⁹⁶

U testamentu kneza Pribislava Vukotića iz 1475. godine, kojeg je sačinio u Padovi, pored više srebrenih pojaseva, njegovih i njegove žene Doroteje, nalazi se i knežev veliki srebreni, pozlaćeni pojas izrađen na bosanski način.¹⁹⁷ “Ne zna se da li se ovaj bosanski pas izdvajao od ostalih po kroju ili ornamentici”.¹⁹⁸

Domaći trgovci su, između ostalog, davali u zalog i bosanske srebrene pojaseve kao garanciju za uzimanje novčanih kredita, uglavnom kod dubrovačkih trgovaca. Ukoliko nisu bili u mogućnosti vratiti pozajmljeni novac u dogovorenom roku, založene stvari su se mogle prodati na javnoj licitaciji. Na taj način su se, između ostalog, i bosanski pojasevi našli u posjedu dubrovačkih trgovaca, kako onih koji su poslovali u Dubrovniku tako i onih u bosanskim gradovima, a od njih kupljeni, našli bi se u posjedu ne samo dubrovačke vlastele, nego i plemića drugih dalmatinskih gradova. Njihovu vrijednost potvrđuje i činjenica da nisu samo bosanski velikaši nosili ove pojaseve. Mnogi plemići iz dalmatinskih gradova upotrebljavali su bosanske srebrene pojaseve, pa su ih tako 70-ih godina XV stoljeća posjedovali splitski plemići Mihovil Avanzi i Franjo Petraki.¹⁹⁹

Dubrovački trgovac u Fojnici Maroje Veseoković, u popisu zaloga svojih dužnika, je pored 20 srebrenih čaša, 60 srebrenih i 3 zlatna prstena, te više dugmadi imao i dva srebrena pojasa. Doberko Stuparić, također trgovac iz Fojnice, u svom dućanu je imao čak 23 ženska pojasa.²⁰⁰ Radojko Dobrojević, trgovac sa Neretve, je također na ime zaloga primio pet pojaseva i 10 srebrenih čaša, a u dućanu splitskog trgovca Ostoje Utišinovića 30. marta 1450. godine inventarisano je 17 bosanskih pojaseva.²⁰¹ Vojvoda Petar Kovačević je dao dubrovačkom trgovcu Petku Pribojeviću u Srebrenici, kao zalog za kredit u iznosu od 200 dukata, pozlaćeni srebreni pojas. “Doduše nije izričito rečeno da je pojas bosanski, ali ne treba izgubiti iz vida da se radi o poslovnoj transakciji u samoj Bosni”.²⁰²

¹⁹⁵ Ibidem, str. 355-357.

¹⁹⁶ Lj. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma, knj. I, Beograd – Sr. Karlovci, 1929., str. 394-397; knj. II, Beograd – Sr. Karlovci, 1934., 80-82, 84-85, 89-90, 92. Da je Vladislav dobio jedan od tri navedena pojasa, svjedoči dokument o deponovanju srebrenine koju deponuje u februaru 1474. godine u Zadru kod uglednog zadarskog plemića Grgura Detrika, o čemu je notar sačinio bilješku uz prisustvo svjedoka. Za pojas se kaže da je srebreni, pozlaćen, rađen na crnoj koži, sa cvjetnim ornamentima. Vidi, M. Šunjić, O vojvodi Vladislavu Kosači i njegovoj srebrenini deponovanoj u Zadru, GDI BiH, god. XXXIX, Sarajevo, 1988., str. 70.

¹⁹⁷ Lj. Thalloczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbien im Mittelalter, Munchen. Leipzig 1914, 436-439.

¹⁹⁸ P. Anđelić, Kulturna istorija BiH, str. 531.

¹⁹⁹ C. Fisković, Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini, Radovi sa simpozijuma “Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura”, III, Izdanja Muzeja grada Zenice, Zenica, 1973., str. 173.

²⁰⁰ D. Kovačević-Kojić, Gradska naselja, str. 306.

²⁰¹ M. Šunjić, Mjere, str. 47.

²⁰² D. Kovačević-Kojić, Ibidem, str. 309, nap. 15.

Već je rečeno da, ukoliko kredit na vrijeme nije bio vraćen, založeni predmeti su prodavani. Tako je na jednoj licitaciji, pošto dug od 50 dukata nije bio vraćen, prodan srebreni pojas u visini duga, koji su založila braća Staretići kod dubrovačkog zlatara Andrije Sorkočevića. Međutim, bosanskih pojaseva bilo je i u običnim zalagaonicama duž Jadranske obale. Cijena im se određivala po količini srebra koja je u njih ugrađena, ali i po izradi, pa je tako jedan založen u Splitu procijenjen na 30 dukata, dok je drugi, na Korčuli 1455. godine, vrijedio 54 dukata. U Splitu se 1438. godine našao založen i srebrom ukrašeni pojas bosanskog kneza Restoja, koji je procijenjen čak na 230 dukata.²⁰³

U Splitu se 1482. godine nalazi založen i jedan srebreni bosanski pojas težak oko 3,5 kilograma procijenjen na svega 20 dukata. Bosanski pojas splitskog trgovca Radića Radosalića, 1488. godine, procijenjen je u vrijednosti od 45,5 dukata. Kako je to period nakon pada Bosne pod osmansku vlast, vjerovatno ih je bilo dosta založenih, pa im je cijena pala ispod stvarne vrijednosti.

Nakit rađen na bosanski način

Među podacima koji se odnose na nakit ima i onih koji se odnose na predmet rađene bosanskim stilom, mada daleko manje od onih koji se odnose na bosanske pojaseve. N. Miletić navodi da se o posebnoj vrsti prstenja, tipičnog za Bosnu, može govoriti samo kada je riječ o prstenovima rađenim u bakru na kojima su ornamenti gotovo identični onim na stećcima.²⁰⁴ I za B. Radojković samo grupa bakarnih prstenova sa urezanim mačem, strijelama i sličnim znacima potekla je sa tla Bosne. “Na tom prstenju, koje je verovatno rad bosanskih zlatara, nalaze se i dekorativni motivi koji kao da su kopirani sa stećaka, što bi opet govorilo *o jedinstvu stila na bosanskom tlu*, ali van dvora”.²⁰⁵ Činjenica jeste da se nošenje i posjedovanje srebrenih i zlatnih prstenova mora vezivati za vladare i bosansku vlastelu, ali to ne znači da su svi bili predmet uvoza, odnosno da su ih izrađivali dalmatinski majstori. Pored arheoloških nalazi (tri zlatna prstena nađena u Vrućici kod Teslića, sa ugraviranim natpisom “Virnoga Bog pomaga”, zatim zlatni prsten sa kamenom nađen u kraljevskom grobu u Arnautovićima,)²⁰⁶ i pisani dokumenti spominju zlatne prstenove, doduše ne uvijek sa odrednicom da su rađeni u bosanskom stilu. U testamentu Jelene spominje se više prstenova među kojima i jedan zlatni prsten sa dva plava kamena i jednim safirom i prsten sa zmajevim okom, a u testamentu hercega Stjepana “ prsteni gospodina hercega što ih se nađe s kamenjem. U testamentu iz 1475. godine kneza Pribislava Vukotića, komornika hercega Stjepana, spominje se njegov pečatni prsten od zlata i sedam zlatnih prstenova sa dragim kamenjem, njegove žene.²⁰⁷

²⁰³ M. Šunjić, Mjere, str. 47.

²⁰⁴ N. Miletić, Nakit u BiH od kasne antike do najnovijeg doba, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1963., (Katalog izložbe).

²⁰⁵ B. Radojković, Materijalna kultura bosanske vlastele, str. 79.

²⁰⁶ O stilskim karakteristikama i izgledu bosanskih prstenova vidi: B. Radojković, Zapadni uticaji na primenjenu umetnost Bosne i XIV i XV veku, str. 212-222.

²⁰⁷ E. Lilek, Riznica porodice “Hranići” (nadimak Kosače), GZM I/2, Sarajevo, 1889., str. 18-19; L. Thalloszy, Studien, str. 436-439.

Na jednom vjereničkom prstenu, na kojem se osjeća utjecaj gotike, stoji natpis koji potvrđuje da je rađen u Bosni.²⁰⁸ M. Wenzel stilskom analizom prstenova ukazuje, između ostalog, i na snažan mamelučki utjecaj na umjetnost u Bosni prije osmanskih osvajanja.²⁰⁹

Prstenova rađenih na bosanski način ima i među založenim predmetima. Dubrovački trgovac u Fojnici Maroje Veseoković, u popisu zaloga svojih dužnika, između ostalog je imao i 60 srebrenih i tri zlatna prstena.²¹⁰ Katarina, žena hrvatskog plemića Petra Mihalića, dvorjanina u službi Frankopana, založila je u Splitu kod Radića iz Bosne između ostalog i prsten bosanske izrade.²¹¹ Stanica, žena splitskog trgovca Radića Radosalića, prilikom otkupa jednog zaloga 1482. godine, spominje 6-7 srebrenih prstenova s dijamantima, bosanske izrade.²¹² Pečatni prstenovi bosanskih vladara i vlastele, sa izrađenim grbom, amblemom ili monogramom vlasnika, su svakako rađeni u bosanskom stilu.

Uz prstenove najbrojnije kao arheološki nalaz su naušnice, od onih izrađenih kao jednostvane karike, preko onih sa jednom, dvije ili tri jagode, do naušnica zrakastog tipa (oboci), za koje P. Anđelić navodi da su rad domaćih majstora, nastale pod utjecajem dalmatinskohrvatskog kulturnog kruga. “Kao specifične zlatarske tehnike upotrijebljene su najčešće razne vrste filigrana i granulacije”, izrađene od srebra ili pozlaćene.²¹³ Podataka o ovoj vrsti nakita nalazimo i u pisanim izvorima.

Humski vlastelin Nenac Ćihorić je deponovao u Dubrovniku jedan par “slavenskih okruglih naušnica od zlata sa dragim kamenjem, i to sa umetnutim safirima, rubinima i krupnim perlama u krugu oko njih”.²¹⁴ Gospođa Jelena Sandaljeva ostavi 1436., a potom i 1441. godine “u poklad u našem komunu” oboce (naušnice zrakastog tipa), od kojih su jedne sa četiri velika i dva mala crvena kamena sa 12 zrna velikog bisera, okovane sve u zlatu “ i pri njih dvie grivnice manega bisera, zatim, jedne također zlatne sa 4 crvena i 4 plava kamena, druge “načinjene od bisera sa 4 balasi i još jedne biserne sa 4 balasi i 4 safira”.²¹⁵ U njenom testamenu spominju se samo veliki i mali oboci, a u ostavštini hercega Stjepana dva mala oboca s malim biserom. U arheološkim nalazima rijetko se susreću ogrlice, što ne znači da nisu bile u upotrebi kao sastavni dio nakita, o čemu svjedoče likovne predstave (na liku kraljice Katarine prepoznaje se dvostruka ogrlica). “Kolarini” izrađeni sa dragim kamenjem se spominju u testamentu hercega Stjepana. U svom testamentu iz 1486. godine Milorad Boxienovich iz Smedereva navodi i “ una zoya alla bosnexe cum perle “. ²¹⁶

²⁰⁸ B. Radojković, Zapadni uticaji, str. 216.

²⁰⁹ M. Wenzel, Dva srednjovjekovna prstena u Zavičajnom muzeju Trebinje, Bosanski stil na stećcima i metalu, Sarajevo, 1999., str. 55-78.

²¹⁰ D. Kovačević-Kojić, Gradska naselja, str. 306.

²¹¹ M. Šunjić, Nekololiko podataka, str. 347.

²¹² M. Šunjić, Mjere, str. 47.

²¹³ P. Anđelić, Kulturna istorija BiH, str. 529.

²¹⁴ Ibidem, str. 529-530.

²¹⁵ E. Lilek, Riznica porodice “Hranići”, str. 18.

²¹⁶ B. Radojković Zapadni uticaji, str. 208. Riječ je o jednoj vrsti ogrlice izrađene u bosanskom stilu sa dragim

kamenjem; zoia, talij. gioia, venec. zogia označava dragi kamen, ili nakit načinjen od njega.

Bosansko posuđe “najvažnija umjetnička forma srednjovjekovne Bosne”

Pored pojaseva posebno mjesto među izrađevinama od srebra zauzima bosansko posuđe. Čini se da je najveći interes van Bosne pokazivan upravo za bosansko srebreno posuđe, pa ga iz tog razloga nalazimo u posjedu ne samo susjednih vladara i vlastele, nego i u posjedu stanovnika mnogih primorskih gradova. Nikola Kotoranin, kancelar despota Đurađa, u svom testamentu pisanom u Smederevu 1445. godine razlikuje “kup izrađen na bosanski način” (cuppa lavorata al modo bosnixe), od “čaša izrađenih na ugarski način” i bokala izrađenog na turski način.²¹⁷

M. Wencel je svojim istraživanjima došla čak do zaključka “da najvažnija umjetnička forma srednjovjekovne Bosne u XIV i XV stoljeću nisu stećci. Glavna bosanska umjetnička forma bile su kucane, ornamentisane srebrene i posrebrene *zdjele*, napravljene od metala iz bogatih bosanskih rudnika, dok su dekoracije na stećcima njihova reducirana forma.”²¹⁸ Ona konstatuje da proizvodi poput luksuznih posuda izrađenih u srebru ili pozlaćenih, te heraldički prstenovi nikada nisu proglašeni kao *bosanska umjetnost*, a zapravo su u najbližem srodstvu sa stećcima. Stilskom analizom srebrenih i pozlaćenih zdjela, M. Wencel dokazuje da su one i po formi i po ornamentici pripadale specifičnom bosanskom stilu. Time ona osporava Anđelićevu tvrdnja da se ne može znati “da li su tzv. bosanske srebrene zdjele bile bosanske po formi ili po ornamentici; sigurno je samo da su bile umjetnički ukrašene (lavorate) i obično pozlaćene”.²¹⁹ Luksuzno srebreno posuđe bosanske izrade (pladnjevi, zdjele, čaše, kupe, pehari, i dr.) u pisanim dokumentima se spominju početkom XV stoljeća.²²⁰

Srebreno posuđe često je imalo na sebi žig vlasnika. Jedna *plitica (tacna)* sa žigom bosanskog kralja Tvrtka poklonjena Mihi Madiju spominje se kao zalog u Splitu 1429. godine, a dvije srebrene plitice (tacne), od kojih također jedna sa kraljevskim žigom, spominju se u ostavštini Dujma, sina protomajstora Ivana, klesara iz Splita.

Srebreno posuđe je bilo predmet poklanjanja u diplomatskim misijama bosanskog poslanstva. Godine 1451. bosansko poslanstvo je donijelo na poklon u kraljevo ime, duždu u Veneciji, četiri srebrene *kupe*. Posebno su u Veneciji bili cijenjeni hercegovi pokloni, zbog svoje izrade i vrijednosti.²²¹ Čini se da je i jedna velika srebrna tacna bosanske izrade, sa cvjetnom dekoracijom u sredini, bila poklonjena Sliku, kancelaru Fridriha III, o čemu postoji jedna bilješka zapisana od splitskog notara 1494. godine.²²²

²¹⁷ Ibidem, str. 208.

²¹⁸ M. Wencel, *Bosanski stil na stećcima i metalu*, Sarajevo, 1999., str. 14. Za M. Wencel, i sami stećci, bosanski monolitni nadgrobni spomenici, nisu ništa drugo do jedan aspekt jedinstvene mode, bosanskog stila, mješavine gotičkog, mediteransko-islamskog i bizantskog.

²¹⁹ P. Anđelić, Ibidem, str. 533.

²²⁰ V. Han, *La Culture materielle des Balkans au Moyen Age, a travers la documentation des Archives de Dubrovnik*, Balcanica III, Beograd, 1972., 163.

²²¹ Sam podatak da je čuveni Rambot iz Briža radio duže vrijeme na dvoru Kosača i da je u ostavštini hercegovoju bilo predmeta od srebra i zlata koje je on izradio, te da je herceg na ime toga rečenom dugovao 5000 dukata, govori o vrijednosti predmeta u posjedu hercega. Osim toga podatak o aferi sa nakitom koji je herceg Stjepan kupio i kasnije utvrdio da je jedan dijamant lažan, te da je taj nakit poslao u Veneciju na ekspertizu govori o tome koliko je herceg vodio računa o vrijednostima koje je posjedovao.

²²² M. Šunjić, *Nekoliko podataka*, str. 346-347, Ibidem, Mjere, str. 46.

Određenu vrstu bosanskog srebrenog posuđa nalazimo i založenu kod dubrovačkih trgovaca, kako u bosanskim gradskim sredinama, tako i u Dubrovniku. Bosanska kraljica Gruba založila je 1399. godine 12 srebrenih zdjela, a kraljica Katarina 1469. godine jedan srebreni *pehar* “specijalne izrade”.

Maroje Veseoković, dubrovački trgovac u Fojnici, u popisu zaloga svojih dužnika ima i 20 čaša, a Radojko Dobrojević, trgovac sa Neretve, 10 čaša.

Marija Kotromanić je njemačkom grofu Ulrihu X Helfensteinu donijela u miraz između ostalog i dvije srebrene tacne, 11 srebrenih zdjela, četiri srebrene zdjele s nožicama, dva vrča, 16 čaša za piće, tri srebrna tanjira, te četiri kašike i četiri noža.²²³

Vojvoda Sandalj Hranić je nekoliko puta naručivao da mu se izradi pozlaćeno i srebrno posuđe; 1422. godine, to su srebrene stolne posude, 1425. godine dvije plitice, skovane u finom zlatu od 22 karata, a 1431. godine naručio je od Živka Gojakovića srebreni vrč, sličan onom kojeg mu je ranije skovao. Dakle, posuđe na dvoru Kosača izrađivali su dubrovački, ali i domaći majstori. Tu je bilo i posuđa koje im je stizalo na poklon. U posjedu Kosača svakako je bilo najviše predmeta rađenih na bosanski način, o čemu govore pisani dokumenti koji se odnose na depozit Kosača, njihove testamente, ali i zaloge koje čine iza 1463. godine. Naime, od oko 300 predmeta koji se navode u vlasništvu Kosača, za većinu njih se ne kaže kako su nastali i ko ih je izradio. Izuzetak su predmeti za koje se naglašava da ih je izradio zlatar Rambot iz Briža, “bucat, sud za vodu i vino, serpentini napravljeni zlatom koje učini Rambot” i konđer koji je od Rambota, koji je od kamena jaspasa (de lapide serpentino), kao i “dvije kupe sa dva kamenka, koje su skovane u našoj (Dubrovniku) cekici od dukat prinesenih od gospodina Sandalja”.²²⁴ Da je još nešto od toga skovano u Dubrovniku bilo bi to vjerovatno naglašeno. Zbog toga je za pretpostaviti da je najviše suđa skovano u radionicama na dvoru Kosača, bez obzira da li se radilo o radu domaćih ili dubrovačkih majstora.

Među posuđem koje se navodi u depozitu i testamentima Kosača najbrojnije su razne vrste srebrenih, zlatnih i pozlaćenih čaša; uglaste, okrugle, s ručicama, s držačima, zatim krigle ili vrčevi sa i bez poklopca, kupe sa i bez poklopca, “kupe na stopah”, možulovi (žmulovi), sa i bez pokrivača, peharovi, a potom bokali, konđeri (flaschum magnum), od kojih je jedan “s pokrivačem i s povezom kožiem”, a drugi veliki srebreni gospodina Sandalja.

Iza posuda za vodu i vino, najbrojnije su zdjele, zatim, tacne (pitice i ladice), te kašike, viljuške (pirune) i noževi, srebreni i zlatni ili rađeni u kombinaciji sa koraljima ili kristalom. Bosansko srebrno posuđe, osim kod bosanskih vladara i vlastele, nalazi se u posjedu Dubrovčana, Splitskana i drugih.

Po mišljenju M. Šunjića, svi koji su držali do sebe po dalmatinskim gradovima imali su u kućama bosanskog srebrenog posuđa. U ostavštini Splitskanina Jeronima Maričića 1488. godine nalaze se i dvije “taze bosnexe”, dok je splitski trgovac Batista d’Augubio imao cijelu kolekciju bosanskog srebrenog posuđa, među kojim je bilo 19 pozlaćenih zdjela, velikih i malih, kašika, viljuški, pa čak i jedna posuda za bombone.²²⁵ I splitski trgovac Radić Radosalić (iz Jajca) je imao kod sebe bosanskog posuđa. Njegova žena Stanica, koja se poslije njegove smrti

²²³ Lj. Thalloczy, Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije, GZM u BiH, V/1, Sarajevo, 1893., str. 25.

²²⁴ E. Lilek, Riznica, str. 15.

²²⁵ M. Šunjić, Bosna i Venecija, str. 325; M. Šunjić, Mjere, 47.

nastavila baviti trgovačkim poslovima, razlikuje tri srebrene kašike izrađene u bosanskom stilu od četiri talijanske izrade.²²⁶

Bosanska kraljica Katarina založila je u Splitu pozlaćeni srebrni pehar *specijalne izrade*, koji joj je vraćen 1469. godine u Rim, gdje se sklonila nakon pada Bosne pod osmansku vlast.²²⁷

Vladislav Kosača 1474. godine deponuje u Zadru svoju srebreninu, u kojoj se pored ostalog nalaze: vrčevi, srebrni, iznutra pozlaćeni, čaše, slanici, kutlače, viljuške, veliki i nešto manji srebrni iznutra pozlaćeni pehari (cupam), veliki pladnjevi sa utisnutim vojvodinim žigom, a na jednom od njih uokolo ispisanom legendom “bosanskim pismom”.²²⁸

Svojim testamentom iz 1478. godine, kraljica Katarina ostavlja djeci pored ostalog i dvije srebrene tacne, te dva srebrna vrča sa poklopcima, a njena dvorkinja Mara Mišljenović svojim testamentom iz 1485. godine ostavlja svom sinu Petru 20 dukata, dvije srebrene čaše, tri prstena i neku odjeću.²²⁹

Scutum bosnensis i drugo oružje bosanske izrade

Brojni su objavljeni radovi koji se odnose na tipove oružja koje se upotrebljavalo u srednjovjekovnoj Bosni. U XIV stoljeću, pored uvezenog oružja pojavljuje se i ono domaće izrade, doduše u većem broju tek u XV stoljeću.²³⁰ Bosanski štit, “scutum bosnensis”, spominje se u Dubrovniku 1335. i 1348. godine, a u Zadru 1404. godine u popisu jedne zaostavštine, dok se bosanski mač spominje 1419. godine.²³¹ U prvoj polovini XV stoljeća u Dubrovniku kuje mačeve Vidosav Dujčić, porijeklom iz Srebrenice, koji se tamo namjeravao vratiti sa svojim pomoćnikom Radonjom Brajkovićem, za kojeg C. Fisković veli da je “mogao krajem XV stoljeća unijeti i kovanje mačeva bosanskog srednjovjekovnog tipa.”²³²

Knez Pribislav Vukotić ostavio je iza sebe jedan srebrni mač, zlatne mamuze i srebrom ukrašen pojas onom sinu koji stekne naslov viteza.²³³ Kraljica Katarina u svom testamentu Radiču Ivana Klešiću, upravitelju dvora kojeg je ona uspostavila u izbjeglištvu u Rimu, ostavlja mač sa srebrenim ukrasima, a Balši, sinu njenog brata Vladislava, mač kralja Tomaša okovan srebrom zajedno sa mamuzama, koji je bila namijenila sinu Žigmundu. Pored toga on i sestra trebali su

²²⁶ M. Šunjić, Mjere, str. 47.

²²⁷ M. Šunjić, Nekoliko podataka, str. 346-347.

²²⁸ M. Šunjić, O vojvodi Vladislavu Kosači i njegovoj srebrenini deponovanoj u Zadru, Godišnjak DIBiH, god.

XXXIX, Sarajevo, 1988., str. 65-70.

²²⁹ Đ. Tošić, Bosanska kraljica Katarina, str. 109.

²³⁰ Đ. Petrović, Uloga Dubrovnika u snabdevanju srednjovekovne Bosne oružjem – XIV i XV vek, Radovi sa

simpozijuma “Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura”, III, Izdanja Muzeja grada Zenica, Zenica, 1973., str. 70.

²³¹ V. Han, La culture materielle des Balkans au Moyen Age a travers la documentation des Archives de Dubrovnik, Balcanica III, Beograd, 1972., 159; M. Šunjić, Mjere, str. 49.

²³² C. Fisković, Dalmatinski majstori, 178.

²³³ L. Thalloczy, Studien, 439; S. Ćirković, Početni vitez Pribislav Vukotić, Zbornik Filozofskog fakulteta X-1,

Beograd, 1968., str. 261

da naslijede, pored ostalog, i jedan srebreni bodež.²³⁴ Bodeže sa balčacima od kristalnog stakla ukrašene srebrom, nožnice za bodeže i postolja za njihovo izlaganje deponuje Vladislav Kosača 1474. godine, sa ostalom srebreninom, u Zadru, kod zadarskog plemića Grgura Detrika.

Trouglasti štit, po Đ. Petrović, za Dubrovčane je štit bosanske izrade.²³⁵ Međutim i pored toga ona konstatuje da se o izgledu oružja izrađenog na bosanski način “za sada još ne može sasvim određeno i precizno govoriti”.

Pored oružja, velika pažnja se poklanjala i ukrašavanju konjske opreme. Godine 1398. spominje se srebreni ukras za sedlo vojvode Radića Sankovića, a 1406. godine u depozitu Kosač “naprava konjska uzda, prsine i pohve od kože, srebrom pozlaćene”, a na glavi svilena traka sa biserima. Dijelovi konjske opreme u posjedu hercega Stjepana također sadrže detalje od srebra i zlata.²³⁶

Odjeća sa elementima ukrašavanja karakterističnim za Bosnu

I u odijevanju Bosanaca vidljivi su elementi bosanskog stila. Na primjeru odjeće Stjepana Kotromanića i njegove pratnje na kovčegu sv.Šimuna u istoimenoj crkvi u Zadru iz 1380. godine, može se zaključiti da se u Bosni tog vremena pojavljuju elementi u odijevanju karakteristični za Francusku (modni autoritet Burgundije) i Italiju, ali i elementi ukrašavanja karakteristični samo za Bosnu.²³⁷

Odjeću su izrađivali dubrovački krojači, ali se “ipak ne smije potpuno isključiti ni rad domaćih majstora, pogotovo kada se radi o vezu, pletenju ili jednostavnijem tkanju.²³⁸

Zlatarski proizvodi su svoju najširu upotrebu imali u odijevanju Bosanaca. “ U doslovnom smislu riječi, zlatar je nastojao da ukrasi srednjovjekovnog čovjeka od glave do pete”.²³⁹ On izrađuje ukrasne predmete za glavu (vladarsku krunu, ukrase na kapi, dijademe, zatim brokete (kopče, fibule), dugmad, i sl. Pored podataka koje daje arheološki materijal, te likovne predstave sa stećaka, nadgrobnih ploča, kamene plastike, pečata, novca, iluminirani rukopisi sa minijaturama, podatke o odjeći i ukrasima kao sastavnom dijelu odjeće Bosanaca u srednjem vijeku, daju i pisani izvori. U dokumentima se spominje bosanski ogrtač (mantello alla bosnese), kuntaš ili kontuš, jedna vrsta dugog zimskog kaputa, zatim šuba, jedna vrsta dugog širokog bosanskog ogrtača od krzna, svita (dio odjeće ali i vrsta platna), zupan ili župan, kratki haljetak i drugi dijelovi odjeće.

²³⁴ A. Theiner, *Vetera Monumenta slavorum meridionalium historiam illustrantia*, Tomus primus I, 1198-1549.,

Romae, 509 –510. Pošto su djeca u međuvremenu prešla na islam, to je ona odlučila mač ostaviti Balši, sinu njenog brata Vladislava.

²³⁵ Đ. Petrović, *Dubrovačko oružje u XIV veku*, Beograd, 1976., str. 95-96.

²³⁶ P. Anđelić, *Ibidem*, str. 532.

²³⁷ P. Vasić, *O nekim vidovima srednjovjekovne nošnje u BiH*, Radovi sa simpozijuma “Srednjovjekovna Bosna i

evropska kultura”, III, Izdanja Muzeja grada Zenica, Zenica, 1973., str. 250.

²³⁸ P. Anđelić, *Kulturna istorija BiH*, str. 539.

²³⁹ *Ibidem*, 529.

Na glavi su se nosile kape, za koje se sa sigurnošću može reći da su domaćim formama pripadale tri vrste, jedna u vidu kapuljače, druga niska sa ovalnim gornjim dijelom, te klobuk, vrsta platnene ili vunene kape u donjem dijelu opšivena krznom. U testamentu hercega Stjepana spominje se jedan klobuk “ crvena grimiza sa biserom i sa edniem vjenčacem od bisera i sa prstenkom rubinićem i s krunicom.”

Biserni ukrasi na kapama vidljivi su u likovnim predstavama na novcu bana Stjepana II i Tvrtka, te kraljice Katarine na nadgrobnoj ploči. U depozitu Kosača spominje se i jedna srebrena kruna u 13 peča s kamenjem s kontrafantima (likovnim predstavama), a u njegovom testamentu njegova biserna kruna.²⁴⁰ Kao poseban ukras na glavi žena, dijademe “u vidu niza ukrasnih pločica” pronađene su u grobovima XIV i XV stoljeća u Bihaću, Arnautovićima kod Visokog, Grborezima kod Livna. U depozitu Jelene, druge Sandaljeve žene, 1436. godine, nalazi se i “venčec biseran po crlenom bračinu” sa 10 crvenih i šest plavih kamenova u zlatu i 230 zrna bisera urađenih duž cijelog vijenca, a 1441. godine ona u depozit stavlja “ vienac velikoga bisera s kameni 16 položen po hazdeju”, dok u svom testamentu Jelena spominje svoje “ oglavlje s kamenjem i biserom”. U depozitu hercega Stjepana je vijenac kojeg je nosio “ gospodin herceg Stepan”, te “venci z drobnim biserom i venci s malem biserom”.²⁴¹ U istom depozitu spominju se i brokete, kopče, (lat. bochetta znači fibula)²⁴², kao sastavni dijelovi ukrasa na odjeći. Plašt, poseban dio vladarske odjeće, kopčao se samo jednom kopčom pod vratom. Spominju se zlatne i srebrene kopče ukrašene dragim kamenjem, najčešće rubinom ili biserima. U testamentu kraljice Katarine spominje se između ostalog i njen kraljevski plašt od pozlaćenog sukna koji je ostavila jednoj crkvi u Rimu.²⁴³ Sandaljeva žena Jelena ostavila je svojim testamentom Stjepanu Kosači i njegovoj ženi “plašt s biserom”, te drugi “plašt, crlenoga aksamita s bisernim partami... postavljen hermelinom”. U ostavštini hercega Stjepana nalazi se i jedan “plašt crlenoga damaskina s zlatom, postavljen čednom crlinom”.²⁴⁴

Dugmad su najčešće rađena u srebru, okruglog oblika sa malom petljom (više srebrenih dugmadi nalaze se u zalogu kod Maroja Veseokovića, trgovca iz Fojnice), ali ih je bilo i zlatnih (kod Jelene u depozitu), te bisernih koja se spominju 1392. godine kao “biserna puceta” kralja Dabiše. Dugmad su prišivana na dugačkim muškim haljinama do pojasa ili cijelom dužinom, a ponekad i na rukavima.

U XV stoljeću Dubrovčani uvoze u Bosnu veoma skupocjene tkanine iz Firence, Mantove, Venecije, Verone. Posebno su bile cijenjene florentinske tkanine koje su spadale u najluksuznije i najtraženije. “Sva ta uvezena roba je od izuzetnog značaja za razvoj bosanskog umetničkog zanata, jer skupocene tkanine ornamentisane izuzetnim dekorativnim motivima, protkane zlatnim i srebrenim nitima, utiču na onovremeno zlatarstvo, duborez, pa i na dekoraciju keramičkih posuda.”²⁴⁵ Za izradu odjeće upotrebljavalo se i fino vuneno sukno, krzno i koža, a

²⁴⁰ E. Lilek, *Ibidem*, str. 20.

²⁴¹ E. Lilek, *Ibidem*, str. 19-20.

²⁴² Lilek fibulu prevodi talijanskom riječi brochetta i svrstava je tako u vrstu posuđa.

²⁴³ U isto vrijeme svom upravitelju dvora kraljica Katarina ostavlja jedno tursko odijelo od crvene svile protkano zlatom, dvorkinji Pauli Miroslava Mirkovića dva crna odijela postavljena kožom risa, drugoj dvorkinji Mari Mišljenović obično crno odijelo, a njenoj sestri Jeleni crno odijelo sa postavom od kunine kože. Isto, kao nap. 69.

²⁴⁴ *Ibidem*, str.

²⁴⁵ B. Radojković, *Materijalna kultura*, str. 71.

zna se da su to između ostalog bili artikli izvoza iz Bosne. Maramama izrađenim na bosanski način Bosanci su ukrašavali i prekrivali ogledala.²⁴⁶

Tragom nestalog bogatstva

Polazeći od vijesti vezane za pad Bosne pod osmansku vlast, u kojoj se kaže da nestaje bosansko kraljevstvo, jedno od najbogatijih na tlu Balkana, a da bi se saznalo šta se desilo sa tim bogatstvom iza 1463. godine, treba ići tragom pisanih dokumenata, osobito onih koji se odnose na sudbinu članova kraljevske porodice i bosanske vlastele. Sudbina mnogih od njih nije nam poznata, ali bi istraživanje u tom pravcu moglo pružiti saznanja o njihovoj sudbini i sudbini predmeta koje su ponijeli sa sobom ili ih od ranije imali deponovane u Dubrovniku.²⁴⁷

Najbolji primjer za to je sudbina bosanske kraljice Katarine, koja je bila predmet brojnih rasprava historičara koji su pratili njeno kretanja u periodu od 1463. do njene smrti 1478. godine.

Zna se da je u danima prodora Osmanlija u Bosnu, kraljica Katarina boravila u Kozogradu kod Fojnice koji je bio povremena kraljevska rezidencija. Ovaj grad napustila je sa “natovarenim blagom” (razni odijevni predmeti od skupocjenih tkanina, primjerci naoružanja, srebrenina) na 70 konja iznijela iz grada i donijela kasnije u Rim. Sva ta dobra ostavila je u depozit u Dubrovniku, o čemu govori bosanski biskup Frančesko Stefani maja 1600. godine u svom izvještaju papi.²⁴⁸

U Dubrovniku ona nastupa kao legitimni predstavnik bosanske države, i traži od Dubrovčana da joj predaju kuće i zemljišta koja su tu od davnina imali u posjedu bosanski kraljevi, kao i isplatu tributa. “Kako su kuće i parcele koje je dubrovačka vlada 1399. godine dodijelila kralju Ostoju “prelazile sa krunom i tributima koje je Dubrovnik od ranije plaćao, ...to proizilazi da je Katarina imala kod sebe (svakako onu dvije godine ranije Stefanu Tomaševiću od pape dodjeljenu) vladarsku krunu u vremenu kada je tražila od Dubrovnika ovo “kraljevsko nasljeđe”.²⁴⁹ Iz Dubrovnika odlazi u Rim krajem 1466. ili početkom 1467. godine, gdje organizuje dvor. Iz testamenta kojeg sastavlja 20. oktobra 1478. godine saznajemo, između ostalog, da je crkvi sv. Marije Aračoli, u kojoj je željela da bude sahranjena, ostavila 200 dukata na ime pogreba, kao i *kraljev plašt* od zlatnog sukna i raznobojni svileni oltarnik.

Djeci je ostavila jedan bodež, dvije tacne i dva srebrna vrča sa poklopcima, za slučaj da se vrate. *Tomašev mač koji je do tada čuvan kod pape zajedno sa mamuzama*, za njenog sina Žigmunda, testamentom je namijenila Balši, jedinom sinu njenog brata Vladislava, jer je u

²⁴⁶ V. Han, La culture materielle des Balcans au Moyen Age a travers la documentation des Archives de Dubrovnik, Balcanica III, Beograd, 1972., 161.

²⁴⁷ S. Ćirković, Početni vitez, str. 259, nap. br. 2. Uz konstataciju da se Pribislav Vukotić nakon pada Bosne pod osmansku vlast našao u Padovi, gdje je raspolagao imanjem i posjedovao dosta vrijednog nakita i gotovog novca, S. Ćirković veli da bi bio “zahvalan zadatak prikupiti i pročitati razasute vesti o brojnim pojedincima koji su posle turskih osvajanja našli utočište u susednim zemljama”.

²⁴⁸ Đ. Tošić, Bosanska kraljica Katarina, str. 85.

²⁴⁹ Isto, str. 88. O sudbini bosanske krune kojom su se krunisali bosanski kraljevi do Stjepana Tomaševića također bi se trebalo pozabaviti, jer su dosadašnja istraživanja rezultirala posve oprečnim mišljenjima.

međuvremenu saznala da su pored Stefana, najmlađeg kraljičinog brata, kasnijeg Ahmed-paše Hercegovića, i njena djeca prešla na islam. Kako je tada bosansko kraljevstvo “predala” rimskom papi, postavlja se pitanje sudbine *bosanske krune*, ne one dobivene od pape, nego krune kojom su bili krunisani svi bosanski kraljevi prije Stjepana Tomaševića.

Iz testamenta se vidi da je veoma mali dio dragocjenosti ostao u posjedu bosanske kraljice, što je i razumljivo jer su joj bila potrebna sredstva za život njen i njenih dvorjana. Većina dragocjenosti koje je ponijela sa sobom vjerovatno je prodana na licitacijama, pošto su davani u zalog, pa ih treba potražiti u muzejskim ili privatnim zbirkama širom Italije.

U literaturi je također objavljeno dosta podataka vezanih za sudbinu članova porodice Kosača, iza 1463. godine, kao i njihove vlastele, odnosno najužeg kruga njihovih dvorjana.

Šta sadrži testament kojeg je herceg Stjepan diktirao u Novom 21.maja 1466. godine, znamo upravo zbog toga što ga je po hercegovojoj želji Pribislav Vukotič odnio u Dubrovnik zajedno sa imovinom koju je ovaj ostavljao. Testament je registrovan, a imovina koju je dubrovačka općina primila u depozit prebrojana i izmjerena.

Iz testamenta, koji je otvoren u decembru iste godine, ali i dokumenata koji se odnose na deponovanje imovine, pa i zalaganje, znamo šta su Vlatko i Vladislav naslijedili od oca. Tako je Vladislav početkom 1474. godine došao u Dubrovnik sa dosta srebrenog posuđa s namjerom da ga tu deponuje. Dubrovčani su ga najprije odbili, a potom prihvatili da deponuju njegovu srebreninu ali bez izdavanja ikakve potvrde, zbog čega je ovaj otišao u Zadar i tamo deponovao svoju srebreninu kod uglednog zadarskog plemića Grgura Detrika, o čemu je notar sačinio i odgovarajuću bilješku uz prisustvo svjedoka.²⁵⁰ O sudbini tih predmeta ne zna se ništa.

I njegov brat Vlatko, kada je pošao u Italiju, ponio je sa sobom dosta svojih dragocjenosti. O tome se zna sasvim slučajno jer je u vrijeme boravka u Veneciji 1476. godine bio opljačkan od strane njegovog bivšeg komornika Nikole i nekog iz Vlatkove pratnje, kada su mu odnijeli, pored ostalog, i jedan pozlaćeni pehar vrijedan 700 dukata.²⁵¹

Da bi se definisale osobenosti bosanskog stila, gdje je prepoznatljiv, kako ga razlikovati od predmeta urađenih na drugi način, te pod kojim utjecajima se razvija, treba dakle najprije pronaći te predmete. Idući tragom pisanih podataka o postojanju predmeta bosanskog porijekla u muzejima naših susjeda, potom u Vatikanu, Veneciji, Milanu, Bolonji, Napulju, Budimpešti, Petrovgradu, Istambul, pa i Njujorku, analizom stilskih karakteristika, moguće je utvrditi koji su rađeni bosanskim stilom.²⁵² Ovakav pristup podrazumjeva sintezu podataka do kojih bi se došlo interdisciplinarnim pristupom, dakle ne samo na osnovu rada historičara, nego i historičara umjetnosti, arheologa, etnologa i dr. Samo ovakvim pristupom može se doći do odgovora.

²⁵⁰ M. Šunjić, O Vladislavu Kosači, str. 65-69.

²⁵¹ M. Šunjić, Nekoliko podataka, str. 347. Autor naglašava da to nije bilo prvi put da je opljačkan. Naime, 1468.

godine majstor Petar, Dubrovčanin, mu je odnio 12 srebrenih posuda.

²⁵² M. Wencel, Tradicija umjetničke obrade metala u Kraljevini Bosni, Bosanski stil na stećcima i metalu, Sarajevo, 1999. S namjerom da ukaže na postojanje prepoznatljivog bosanskog stila autor koristi svoje znanje o predmetima bosanske izrade, pronađenim na tlu Bosne, ali i znanje o onim koji se nalaze u muzejima i privatnim zbirkama širom svijeta.

Istovremeno autor ispravlja pogrešna datiranja tih predmeta i mijenja njihove stilske odrednice, na osnovu analiza i poređenja sa onim za koje se sigurno zna da su bosanskog porijekla.

Rezime

Dubrovčani su uočavali posebne karakteristike izrađevina iz Bosne, pa određujući im porjeklo nazivali ih “bosanskim”, a određujući im stil, naglašavali da su izrađeni “na bosanski način”. Ta specifičnost u oblikovanju i ornamentisanju predmeta izrađenih od srebra, zlata i drugih dragocjenosti, vidljiva je na posuđu, nakitu, oružju, pa i odjeći. Njihov izgled svjedoči o specifičnom bosanskom stilu nastalom na tlu Bosne u XIV i XV stoljeću. Pored arheoloških nalaza, podaci koje daju pisani izvori Dubrovačkog, Zadarskog, Venecijanskog i drugih arhiva, nedvojbeno ukazuju da su pojedini predmeti rađeni “na bosanski način”. Najčešće su to dokumenti koji se odnose na depozit, zaloge, poklone, testamente i miraz. To su izvori koji nas uvode u svakodnevni život bosanskih vladara i vlastele, mentalitet bosanskog srednjovjekovnog društva.

U dokumentima se najprije pojavljuju pojasevi sa oznakom da su rađeni u bosanskom stilu, zatim nakit (prstenje, naušnice, vjenci za glavu), posuđe, oružje, a potom i odjeća. Na prstenju tipičnom za Bosnu, rad bosanskih zlatara, nalaze se i dekorativni motivi koji kao da su kopirani sa stećaka, što bi opet govorilo o jedinstvu stila na bosanskom tlu, ali van dvora.

Najnovija istraživanjima ukazuju da najvažnija umjetnička forma srednjovjekovne Bosne u XIV i XV stoljeću nisu stećci, nego ornamentisane srebrene i posrebrene zdjele, napravljene od metala iz bogatih bosanskih rudnika, dok su dekoracije na stećcima njihova reducirana forma. Ove luksuzno izrađene posude u srebru ili pozlaćene, te heraldički prstenovi, nikada nisu proglašeni kao bosanska umjetnost. Stilskom analizom srebrenih i pozlaćenih zdjela M. Wencel dokazuje da su one i po formi i po ornamentici pripadale specifičnom bosanskom stilu.

U XIV i XV stoljeću pojavljuje i oružje domaće izrade. Bosanski štit, “scutum bosnensis”, spominje se u Dubrovniku već 1335. i 1348. godine i u Zadru 1404. godine u popisu jedne zaostavštine, dok se bosanski mač spominje 1419. godine.

Da bi se definisale osobenosti bosanskog stila, pored podataka koje daju pisani izvori, značajni su i rezultati do kojih se došlo arheološkim istraživanjima u Bosni. Osim toga idući tragom pisanih podataka o postojanju predmeta bosanskog porijekla u muzejima naših susjeda, potom u Vatikanu, Veneciji, Milanu, Bolonji, Napulju, Budimpešti, Petrovgradu, Istanbulu, pa i Njujorku, analizom njihovih stilskih karakteristika, moguće je utvrditi koji su rađeni bosanskim stilom. Ovakav pristup podrazumjeva sintezu podataka do kojih se došlo analizom, interdisciplinarnim pristupom. Samo ovakvim pristupom može se doći do odgovora na pitanje šta je to bosanski stil, gdje je on prepoznatljiv i gdje se nalazi umjetničko nasljeđe srednjovjekovne Bosne, koje nije bilo skromno i u svjetu nepoznato, što potvrđuje i vijest vezana za pad Bosne pod osmansku vlaste, u kojoj se kaže da nestaje bosansko kraljevstvo, jedno od najbogatijih na tlu Balkana.